

DOI: 10.32347/2076-815X.2024.85.305-314

УДК 75.052:24-523.6(512.33):[726:28-523.42(511.22)]

кандидат архітектури **Куїдер Резга**,
rezga.kouider3@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1843-1605,
Київський національний університет будівництва і архітектури,
доктор архітектури, професор **Крупа М.**,
michał.krupa@pk.edu.pl, ORCID: 0000-0002-2199-0598,
Краківська політехніка ім. Т.Косцюшки, Польща

ХАРАКТЕРИСТИКА ІСЛАМСЬКОЇ АРХІТЕКТУРНОЇ ШКОЛИ АЛЖИРУ: ПОЄДНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО І ЗАПОЗИЧЕНОГО В МЕЧЕТЯХ

Поставлена проблема співставити національне і запозичене в історичних мечетях Алжиру. Алжирська ісламська школа відрізняється від багатьох інших ісламських шкіл своїм розмаїттям: поряд з двома місцевими типами мечетей – магрибського і мозабітського типу – на територіях, відкритих для зовнішніх впливів є мечеті арабського колонного та османського купольного типів, до того ж, прибережні території – це колишні Римські провінції з античною спадщиною. Вкупі це спричинило відмінності мечетей на заході, на узбережжі, на сході і на півдні, в долині р. Мзаб. Основна задача дослідження полягала в тому, аби виявити саме ті прийоми і елементи мечетей, які є власне місцевими, і застосовувати їх в сучасному будівництві мечетей та при реставрації історичних мечетей.

Ключові слова: мечеті; ісламська архітектурна школа; національні особливості; запозичені риси; мечеті; Алжир; Марокко; Туніс; Лівія.

Постановка проблеми. Специфіка ісламської архітектурної школи Алжиру полягає в її розмаїтті, зумовленому історичними чинниками: на територіях з сильною владою місцевих берберських племен сформувався регіональний тип мечеті магрибського типу, спільний для Алжиру і Марокко. Іншою була ситуація на морському узбережжі, де численні завоювання спричинили нашарування багатьох культур: місцевої берберської, арабської, османської, до того ж, це були території колишніх провінцій Римської імперії з античною спадщиною. Окремим питанням є формування своєрідної мозабітської (хариджитської) архітектури в містах-ксарах долини Мзаб в пустелі Сахара.

Магрибський тип мечеті поширився від Марокко до Лівії, мечеті такого типу є в Марокко, Алжирі, Тунісі і Лівії.

Проблема полягає в тому, що далеко не всі історичні мечеті Алжиру добре досліджені, тим більше, що надто негативний вплив на стан ісламської культурної спадщини справила французька колонізація, яка спричинила руйнування багатьох мечетей і їх перебудову під католицькі храми чи адміністративні будівлі.

Мета статті полягає в наступному: охарактеризувати ісламську архітектурну школу Алжиру саме з точки зору поєднання багатьох традицій, як місцевих, так і запозичених.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що багато історичних мечетей перебувають в аварійному стані, по них немає науково-проектної документації, певна кількість мечетей зазнала перебудов в часи французької колонізації і потребує відтворення первісного вигляду.

Методи дослідження: для проведення дослідження автори використали такі загальнонаукові методи дослідження:

- метод історичного аналізу (для аналізу архітектури мечетей Алжиру через призму історичних подій);
- метод порівняльного аналізу (для порівняння ситуації з формуванням типів мечетей в різних регіонах, для порівняння типів мечетей між собою);
- метод фотофіксації (для обстеження мечетей);
- метод системно-структурного аналізу (для представлення цілісного об'єкту – мечеті у вигляді сукупності елементів складових).

Отримані результати мають не лише теоретичне, але й практичне значення для будівництва нових мечетей в національних формах. Було визначено перелік прийомів і форм, які якраз і репрезентують національну ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для проведення дослідження крім власне натурних обстежень авторів і опрацювання іконографічної бази долучались наукометричні джерела останніх років, присвячені як безпосередньо архітектурі мечетей Алжиру [1,2], так і загальним питанням об'єкту в середовищі [3] і публікації, присвячені реставраційним технологіям [4,5].

Основна частина.

Основним напрямком дослідження було виявлення більш дрібних регіональних ісламських шкіл, які сформувались під впливом певних історичних процесів. Відповідно, території, захищені від чужоземних впливів, більш ізольовані зберегли більшу автентичність, натомість території з постійними зовнішніми впливами якраз і сформували архітектуру мечетей з одночасним поєднанням багатьох традицій, і в цьому випадку якраз можна говорити про безпосередній вплив мультикультуралізму.

Існують певні відмінності в зовнішніх впливах на певні території Алжиру:

захід, північний захід (м. Тлемсен, Оран, Біскра) – вплив архітектури Кордовського халіфату, Андалузії, безпосереднім взірцем є Велика мечеть Кордови в магрибських архітектурно-будівельних традиціях, північ, схід, північний схід (м. Алжир, Константина) – вплив архітектури Османської імперії, романських і візантійських традицій;

центр (міста хариджитів-ібадитів в долині р. Мзаб) – вплив сасанідських архітектурно-будівельних традицій, проявів перських доісламських архітектурних стилів парсі і парті, привнесених з території Іраку, трансформованих в інших природно-кліматичних умовах і під впливом арабських та магрибських архітектурних традицій.

В регіонах на заході і в центрі країни найбільш виражені ознаки національної ідентичності ісламської архітектури Алжиру, на півночі і на сході магрибські домінує мультикультуралізм, магрибські традиції змішані з арабськими, андалузськими, візантійськими, османськими, відчутний вплив античної архітектури.

Основним канонічним елементом алжирської мечеті є міхраб з кіблою, а основним елементом об'ємно-просторової композиції – призматичний баштовий мінарет, який модифікувався в кілька варіацій. Мінарети доби Альморавідів і Альмохадів більш монументальні, високі, масивні, менш декоровані, як правило, неотиньковані, мінарети більш пізніх періодів правління Абдалвадидів і Мерінідів не такі монументальні, більш камерні, співзвучні оточуючій житловій забудові з вузькими вуличками, сприймаються в ракурсі, мають більшу декоративність і дрібніший масштаб декору.

Автори проаналізували вплив магрибської архітектури на становлення і розвиток європейських стилів романки, готики, бароко. В результаті було визначено кілька етапів таких впливів:

– на південну частину Португалії, а також на значну частину Іспанії за часів Кордовського халіфату;

– на романську архітектуру Португалії;

– на архітектуру бароко Португалії, згодом поширення модифікованих мавританських елементів в бароко країн Європи (арка міхрабу у вигляді мушлі, мавританські арки в Португалії). Водночас це не буквально повторення, тим більше, що в ісламі взагалі не використовується скульптура, яка є однією з притаманних ознак європейського католицького бароко.

Розуміння специфіки проявів національної ідентичності в мечетях Алжиру дозволяє проєктувати нові мечеті в національних традиціях певних регіонів.

Було простежено, як відбувався процес трансформації елементів ісламської культури країн-завойовників в умовах Алжиру:

а) запозичений від арабів тип колонної мечеті в умовах Алжиру зазнав таких змін: колонний тип був накладений на місцеву характерну об'ємно-просторову композицію безкупольної мечеті з призматичним мінаретом, зменшилась роль внутрішнього двору (на ранньому періоді в мечетях Алжиру його немає), в разі появи оточуючих внутрішній двір галереями вони мають меншу висоту порівняно з арабськими мечетями, інші форми арок прорізів (сформувались специфічні характерні магрибські форми арок), роль купола знівельована внаслідок походження магрибських мечетей від історичних фортифікацій, порівняно з декоративним оздобленням арабських мечетей декор скромніший і його менше, ордер в багатьох випадках максимально спрощується і перетворюється на звичайні стовпи;

б) запозичений від османів тип турецької багатокупольної мечеті в умовах Алжиру значно спростився: алжирські мечеті менші за розмірами і висотою, в них немає вираженої пірамдальної композиції з домінуючим ентральним куполом і симетричними циліндричними парними мінаретами з конусовим завершенням, відкритого до зентіту центральної бані внутрішнього простору з пишним декоруванням інтер'єру, натомість від османського типу мечеті залишається лише відносно невеликий нерозвинений купол або один мінарет османського типу, просторий внутрішній двір з фонтаном для омовіння.

В результаті, встановлено, що на території Алжиру сформувались чотири основні регіони з домінуванням в архітектурі національних або запозичених традицій, що зумовлене специфікою історичних подій (правлячі династії, захоплення територій, переселення, обмін майстрами і традиціями):

а) узбережжя Адріатики (на півночі), де внаслідок постійних завоювань і змін правителів простежується поєднання арабських, магрибських, османських, іспано-португальських традицій (м. Алжир, Тенес);

б) кордон з Марокко (на заході) із збереженням ознак національної магрибської ідентичності в архітектурі (м. Оран, Маскара, Тлемсен);

в) кордон з Тунісом (на сході), де внаслідок постійних завоювань і змін правителів спостерігається присутність романських, візантійських, османських традицій (м. Константина, Аннаба, Туггурт);

г) долина р. Мзаб (в центрі) із збереженням ознак національної культури хариджитів, витоками якої були в тому числі і перські традиції (м. Гардайя).

Водночас в Алжирі навіть в часи османського панування зберігались місцеві магрибські архітектурно-будівельні традиції, що виразилося в поєднанні купольного типу османської мечеті і мінарету магрибського типу та

в застосуванні підковоподібних арок.

На основі натурних обстежень існуючих мечетей доведено, що основним елементом-виразником національної своєрідності в усі часи залишався мінарет магрибського (призматичний двоюрисний) або хариджитського типу (звужений догори пірамідальний з гострокутними елементами завершення), який став унікальним явищем в архітектурі: він виявився стійким до змін і протягом VII-XIX століть в різних варіаціях повторювався фактично один і той самий тип мінарету (відмінності полягали в висоті, пропорціях, кількості ярусів, завершенні, орнаментиці) (Фото 1).

Фото 1. Мечеть в м. Недрома. Фото з фондів К.Резги.

Авторами було досліджено основні відмінності архітектури, які з'явилися внаслідок зміни династій, переселень з Аль-Андалус та з інших регіонів Алжиру, приходу іноземних завойовників переважно в вирішенні інтер'єру (від більш простого до більш декоративного); у створенні внутрішнього двору (з декором на стінах, ордером, складними формами арок обхідних галерей, басейнами, озелененням, тощо). Було встановлено, що характер призматичного двоюрисного мінарету магрибського типу зберігав свої семантичні ознаки (від фортифікаційних башт раннього періоду до декоративних башт часів османського панування; мінарети хариджитів, звужені догори призматичні форми яких з гострокутними елементами завершення початково утворено як оптимальні для умов сейсміки, залишилися у подальшому свої особливості.

Висновки.

В результаті аналізу проявів національного і запозиченого в об'єктах різних територій запропоновано таку типологію основних типів мечетей Алжиру:

а) мечеті магрибського типу (найбільш розповсюджені на заході і північному заході, на півночі і на сході вони поєднуються з мечетями інших типів) з простими геометричними формами, часто неоздоблені на фасаді або з поєднанням масивних стін і тонкого фасадного декору, колонного типу (безкупольні або з малим куполом), нави паралельні стіні кібли, перехрестя нав в інтер'єрах визначене стовпами з утворенням арок, роль внутрішнього двору не така значна, як в османських мечетях, призматичний мінарет, арки підковоподібної або півиркульної форми, арка міхрабу підковоподібна або у вигляді мушлі. Для декоративного оздоблення застосовано мармур, природний камнь, полив'яну кераміку, дерев'яне різьблення;

б) мечеті мозабітського типу (в долині р. Мзаб) підкреслено прості за формами, меншого розміру, з дуже товстими стінами і малими віконцями, з підземними ходами і сходами, часто без мінаретів взагалі (мінарети тільки в кількох головних мечетях і тільки проти стіни кібли або поряд з нею, з функціями сигнальних веж), наявність внутрішнього двору необов'язкова, в плануванні інтер'єрний простір колонного типу розділений на декілька автономних молитовних приміщень з власними стінами, будівельні матеріали дуже прості і тільки місцеві, без будь-якого декору (Фото 2);

Фото 2. Велика мечеть Гардайї.

Режим доступу:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9d/Grande_Mosquée_de_Ghardaïa.jpg

в) мечеті запозиченого османського типу (на півночі і на сході) – купольного типу, з одночасним поєднання античних і візантійських традицій, з внутрішнім двором, оточеним галереями з півкуполами, з мінаретами османської циліндричної форми з конічними завершеннями, які ніколи не виконували функцій сигнальних веж.

З використанням методу системно-структурного аналізу простежено розповсюдження типів об'ємно-просторових композицій мечетей на території Алжиру і доведено, що основним типом планування є тип арабської колонної мечеті з паралельними чи перпендикулярними стіні кібли навами, до якого в часи османського панування додається тип купольної османської мечеті. Більше розмаїття спостерігається не в типах планувань і об'ємно-просторових композиціях, а в формах елементів і декоративному оздобленні.

На основі одночасного розгляду і аналізу природно-кліматичних умов, історичних періодів, культурних традицій різних регіонів Алжиру доведено, що архітектурна ісламська школа Алжиру сформувалась хоча під сильним арабським впливом на ранньому періоді, проте зі збереженням і поступовим розвитком в часи панування магрибських династій власних берберських архітектурно-будівельних традицій. Внаслідок специфічних природно-кліматичних умов на території Алжиру сформувались окремі регіони зі збереженням власних традицій, захищені від зовнішніх впливів.

Рекомендовано при проєктуванні сучасних мечетей Алжиру враховувати такі архітектурно-композиційні прийоми:

для мечетей магрибського типу: прямокутний план колонної мечеті з навами, перпендикулярними стіні кібли; з внутрішнім двором, оточеним галереями для ритуального омовіння; з невеликим куполом над міхрабом або його відсутність; модифікована форма мінарету з кількох призматичних ярусів; бездекоративний фасад, стриманий декор в інтер'єрі (переважно зосереджений коло міхрабу); використання сучасних конструктивних схем, модифікованих традиційних форм мінаретів, сучасне вирішення опор в інтер'єрі;

для мечетей мозабітського типу: в великих головних Джамаа Ель Кебір – застосування високого мінарету за типом Великої мечеті м. Гардайя; простота і бездекоративність; відсутність нововведень, новітніх матеріалів і конструкцій (згідно вчення ісламу в трактуванні хариджитів).

Було зазначено, що не рекомендується будувати мечеті запозичених типів, що не відповідають природно-кліматичним і культурним особливостям Алжиру. Пропонується розвивати в сучасному ісламському будівництві Алжиру власні національні традиції, особливо на тлі тих значних втрат, яких зазнала ісламська архітектурна спадщина Алжиру в роки французької колонізації. Процес будівництва нових мечетей повинен тривати паралельно з

розробкою пам'яткоохоронних і реставраційних заходів шляхом розширення переліку об'єктів, які перебувають під державною охороною і включені до Державного чи світового пам'яткоохоронного реєстру (Фото 3).

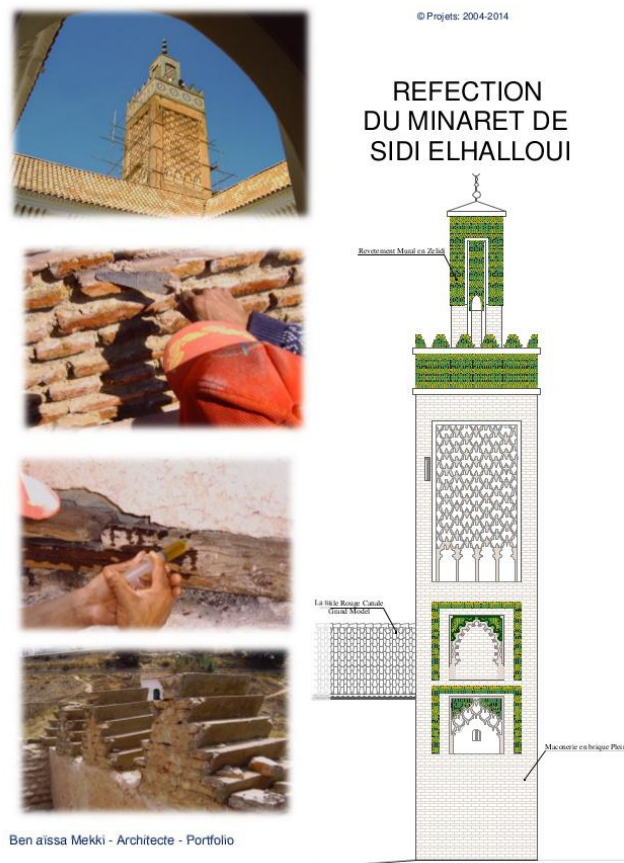

Фото 3. Реставраційна документація на мінарет мечеті Сіді Ель-халуї в Тлемсені. З фондів К. Резги.

Список джерел

1. Ivashko Y., Rezga K. Specific features and issues of preserving the historic cities of Algeria – centres of islamic construction. *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation*, № 58/2019, pp.143-147.
2. Ivashko Y, Rezga K. Specific features of the compositional construction of historical mosques of Algeria as the basis for their preservation and restoration in the original form. *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation*, № 61/2020, pp.80 -84.
3. Ivashko Y., Kuzmenko T., Li S., Chang P. The influence of the natural environment on the transformation of architectural style. *Landscape architecture and Art*. Volume 15, Number 15, 2020. P. 101-108. DOI: 10.22616/j.landarchart.2019.15.11
4. Orlenko M., Ivashko Y. The concept of art and works of art in the theory of art and in the restoration industry. *Art Inquiry. Recherches sur les arts*. Vol. XXI. 2019. P. 171-190.
5. Sandu I., Deak Gy., Ding Y., Ivashko Y., Sandu A.V., Moncea A., Sandu I.G. Materials for Finishing of Ancient Monuments and Process of Obtaining and Applying. *International Journal of Conservation Science*, Volume 12, Issue 4, 2021, pp. 1249-1258.

Ph.D. **Rezga Kouider**,
Kyiv National University of Construction and Architecture,
D.Sc., Professor **Michał Krupa**,
Politechnika Krakowska, Poland

CHARACTERISTICS OF ISLAMIC SCHOOL OF ALGERIAN ARCHITECTURE: COMBINATION OF NATIONAL AND BORROWED FEATURES IN MOSQUES

The article poses the problem of comparing the national and the borrowed features in the historical mosques of Algeria.

The specificity of the Islamic architectural school of Algeria lies in its diversity, determined by historical factors: in the territories with strong power of local Berber tribes, a regional type of Maghrib mosque, common to Algeria and Morocco, was formed. The situation was different on the sea coast, where numerous conquests caused the layering of many cultures: local Berber, Arab, Ottoman, besides, these were the territories of the former provinces of the Roman Empire with an ancient heritage. A separate issue is the formation of a peculiar Mozabitan (Kharijite) architecture in the cities-ksaras of the Mزاب valley in the Sahara desert.

As a result of the analysis of national and borrowed manifestations in objects of different territories, the following typology of the main types of mosques in Algeria is proposed:

a) Maghrib-type mosques (most widespread in the west and northwest, in the north and east they are combined with mosques of other types) with simple geometric shapes, often undecorated on the facade or with a combination of massive walls and thin facade decoration, columnar type (domeless or with a small dome), the naves are parallel to the qibla wall, the intersection of the nave in the interiors is defined by pillars with the formation of arches, the role of the inner courtyard is not as significant as in Ottoman mosques, a prismatic minaret, horseshoe-shaped or semicircular arches, the arch of the mihrab is horseshoe-shaped or in the form of a shell. Marble, natural stone, glazed ceramics, wood carvings are used for decorative decoration;

b) mosques of the Mozabite type (in the valley of the Mزاب river) are emphatically simple in form, smaller in size, with very thick walls and small windows, with underground passages and stairs, often without minarets at all (minarets only in a few main mosques and only against the wall of the qiblah or next to it, with the functions of signal towers), the presence of an inner courtyard is optional, in planning, the column-type interior space is divided into several autonomous prayer rooms with their own walls, building materials are very simple and only local, without any decor;

c) mosques of the borrowed Ottoman type (in the north and east) - dome type, with a simultaneous combination of ancient and Byzantine traditions, with an inner courtyard surrounded by galleries with half domes, with minarets of the Ottoman cylindrical shape with conical ends, which never performed the functions of signal towers.

On the basis of the simultaneous examination and analysis of the natural and climatic conditions, historical periods, and cultural traditions of different regions of Algeria, it is proved that the architectural Islamic school of Algeria was formed, although under strong Arab influence in the early period, but with the preservation and gradual development during the reign of the Maghreb dynasties of its own Berber architectural - building traditions. As a result of specific natural and climatic conditions, separate regions with the preservation of their own traditions, protected from external influences, were formed on the territory of Algeria.

Keywords: mosques; Islamic architectural school; national features; borrowed features: mosques; Algeria; Morocco; Tunisia; Libya.

REFERENCES

1. Ivashko Y., Rezga K. (2019) Specific features and issues of preserving the historic cities of Algeria – centres of islamic construction. *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation*, № 58, pp.143-147. doi:10.17425/WK58ALGERIA {In English}
2. Ivashko Y, Rezga K. (2020). Specific features of the compositional construction of historical mosques of Algeria as the basis for their preservation and restoration in the original form. *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation*, № 61, pp.80 -84. doi: 10.48234/WK61ALGERIA {In English}
3. Ivashko Y., Kuzmenko T., Li S., Chang P. (2010). The influence of the natural environment on the transformation of architectural style. *Landscape architecture and Art*. 15(15), 101-108. DOI: 10.22616/j.landarchart.2019.15.11 {In English}
4. Orlenko M., Ivashko Y. (2019). The concept of art and works of art in the theory of art and in the restoration industry. *Art Inquiry. Recherches sur les arts*. XXI, 171-190. DOI:10.26485/AI/2022/24/16 {In English}
5. Sandu I., Deak Gy., Ding Y., Ivashko Y., Sandu A.V., Moncea A., Sandu I.G. (2021). Materials for Finishing of Ancient Monuments and Process of Obtaining and Applying. *International Journal of Conservation Science*, Volume 12, Issue 4, pp. 1249-1258. INT J CONSERV SCI 12, 4, 2021: 1249-1258 {In English}